

SÁRGA NAP ÉS ELEVEN JÁTÉK

Sárga nap és eleven játék, mézarany ős –
 Ínyen a csipős must íze pezseg; darazsak
 dőzsölnek; csenevész körtefa rőt haja hull,
 vére csepeg. Didereg csontjaimon madarak
 rejtett ösztöne, már messzire csillog a szív.
 Könnyű szél mutogat ujjaival – szaporán –;
 érett arcokat érint, makacs árnyakat is.
 Kékeres ég mezején fáradt fecskemagány.
 Fénykoszorúkon – a távolban – gesztenyefák
 siklanak át, s a szemem ködfalak. Itt szabadon
 – lassan – elindulok, és cammog az álmos idő
 is velem. Élem a csendet, befelé nevetek –
 Még hiszem, ösvény ösvényt követ, árva hegyen
 lángol a képzelet, és messze van innen a tél.

Tordai Zádor

APOCALYPSE NOW

1

A gondolatok értelmüket veszítik, ha divatossá válnak. Ettől még olyan eszme sem menekülhet, mint amilyen az apokalipszis. Ezért és így lett a főnévből jelző: hogy a katasztrófa fogalmának végletes fokozását szolgálhassa. Azon az áron, hogy elvesztette eredeti abszolút értelmét. A fokozás ugyanis viszonylagossá tette a fogalmat. Olyannyira azzá tette, hogy felemás lett, és ekként két lehetséges értelem között lebeg. Ezek egyike szerint már elvesztette, másika szerint még nem alakította ki értelmét. Nincs is több ereje, mint amennyi a divat szellemi nyomásához elég. Annyi lélektani ereje sincs, mint ami a freudi pulziókat, azaz hajtatásokat jellemzi. Érthető, ha úton-útfélen és a legkülönbözőbb összefüggésekben írnak apokalipsziszról, anélkül hogy bárki is gondolna a fogalom eredeti értelmére.

Az apokaliptikus ideológia sem kerülhette el a sorsát, és ma úgy visz kísértésbe, mint a ponyvaregények Végzetes Nője. Nehéz eldönteni, ki csábítja az elméket inkább: a JELENÉSEK apostola vagy Babilon asszonya. Pedig talán csak az értelmesség vágya szegül az értelmetlen világgal szembe. Erős lehet ez a vágy, ha még az értelmetlenséget rejtő értelem is megejthet. Úgy, mint egy tükörijáték vagy *mise en abîme*, amely a tudat pereme alatt ható örvényből is *captatio benevolentiae*-t csinál. Mert a tükrök vagy címkék

változó módokon (és tartalmakkal) önmagukra utalnak. Az apokaliptikus ideológia ilyen átalakulások által vált végül formát adó tartalomtól formát kereső tartalommal.

A görög *apokalüpszon* kifejezés egyszerűen kinyilatkoztatást jelent, vagyis olyan valóságra vonatkozik, amely csak a képzeletben létezik. Az apokaliptikus ideológiák mégsem ezért kétértelműek. Hiszen ez csak lehetőséget ad arra, amit az értelmezések később alakítottak ki. Azáltal, hogy a látomások a hívők világhoz fűződő viszonyát Isten világra irányuló tettének közvetítésével fogalmazzák meg. Ezt a tényt magyarázni sokféleképpen lehet, de megérteni csak a keresztény hit gondolatává válásában és a racionalista gondolat hitté válásában kibontakozó ellentmondásból lehet.

Mert amennyire igaz, hogy az apokalipszis eszméje a hitből született, annyira igaz az is, hogy eredeti formája a keresztény hit gondolatrendszerre válásában, modern formája pedig az abszolutizáló hit és az abszolútum igényének racionalizmusbeli új-jászületésében alakult ki.

Az abszolútum a hitet egyértelművé teszi, és ebben minden ellentmondás fel tud oldódni. Semmi sem kényszeríti arra, hogy meghaladja vagy szintézisbe olvassza az ellentmondásokat, sőt még tudomásul sem kell vegye őket. Ilyen hitvilágban az *Euangelion*, a kereszténységet szeretetben, toleranciában és megváltó ígéletben megalapozó *Jó Hír* mellett ennek visszája is meg tudott jelenni. Vagyis az a *Hír*, amelyben az üzenet baljós, az ígélet pedig félelmes. János apostol JELENÉSEI ugyanis szintén eljövetelet jósolnak, de eleve kettőst: a megmentést pusztítás és büntetés kíséri.

A *Jó Hírt* kiegészítő figyelmeztetés továbbá az ítélet és elpusztítás azonosságán alapszik. A kettő között sem különbséget, sem oksági kapcsolatot nem lehet feltételezni. Az elpusztítás ítélet, ez Isten ítéletének formája. Így sújtja az az egész világot. Megkülönböztetés nélkül merül el minden vérben és tűzben. Hogy az igazak megmentése feltámadásukban valósuljon meg. Mintha az egész világot el kellene pusztítani ahhoz, hogy a lelkek egy részét meg lehessen menteni. Mintha Istent sértettség töltené el, mintha nemcsak azokon akarna bosszút állni, akik nem fogadták alázatos lélekkel az ő Jelét, és nem tették lelkük létalapjává a *Jó Hírt*, hanem még azt a világot is el akarná pusztítani, amely ilyen lázadás helye lehetett.

Bárki ihlette volna az apostolt, a látomások erejét és életét az ő hitének kivetített és abszolutizált érzelmei adják.

Az abszolutizált sértődöttség kulcsa mindenestre megtalálható a látomások kezdeti passzusában, ahol az Apostol kimondja, hogy „*az idő közel van*”. Ez a kitétel nem egyszerű prófécia, hanem olyan, amely a jóslatot történelmi időbe helyezi. Csak ez a történelmiség igazolhatja a JELENÉSEK általánosító, sőt egyetemes értelmű türelmetlenségét.

Ha az idő a látomásokban csak ennyiben és csak ebben a formában létezne, akkor az még megfelelt volna a rabbinikus hagyományoknak. De az apokalipszisnek van belső története is. Meghatározott idő telik el a jóslott események első és második szakasza között. Ezer év választja el a két feltámadást egymástól, az az időszak, amelyben a Gonosz láncra van verve, a feltámadt igazak pedig Krisztussal együtt uralkodnak. A többiek viszont a millennium végén fognak feltámadni: hogy elszenvedjék az ítéletet.

Ezeket a fontos tartalmat hordozó időrendi viszonyokat keverve össze a prófécia ideológiai befogadása. Így váltott szerepet a millennium is, amennyiben az elkezdődött apokalipszis első szakaszából a pusztítást megelőző és azt előkészítő mitikus és misztikus idő lett.

Ebből a csúsztatásból indult aztán ki minden millenarizmus, bármilyen lett volna is az. Mégpedig úgy, hogy jellegüket már nem maga a hit, hanem az arra építő értel-

mezések határozták meg – egy a hitből fakadó, de azon túllépő megkülönböztetés lehetőségére szerint. Ez a megkülönböztetés akkor jött létre, amikor a hitet strukturáló gondolkodás ideológiává alakult át. Ezen belül fogalmazódtak meg az alapvető problémák választ igénylő és ezáltal választást követelő formái.

Igaz, hogy ezeket az ideológiákat a hit éltette, csak hogy azzal, hogy közös szellemi valósággá váltak, megváltozott a jellegük és a szerepük. A hit ugyancsak *a priori*, az ideológia viszont *a posteriori* módon létezik. Ezért nincs szüksége a hitnek megalapozásra. Az maga alapozza meg létét is és tartalmait is. A gondolkodásnak viszont – és így minden ideológiának – szüksége van megalapozásra. Ezek a megélt alapján valószínűsíthetők meg magukat oly módon, hogy a tudatosult tapasztalatokat egymással rokon érzelmek közös szellemi valóságba fogják össze. Ebben a folyamatban átalakul az abszolútizáció is: az ideológiákat éltető abszolútum más, mint az, amely a hit magvát alkotja.

A közös hit eszmerendszerré alakulásában mindig fontosak a leegyszerűsítő értelmezések. Ezek következtében választódott szét János apostol JELENÉSEI-nek két szakasza is, és szakadt el egymástól az Apokalipszis és az Utolsó Ítélet. Az értelmezések egyik része ugyanis a látomások első felét állította előtérbe, és a világ elpusztítása köré rendezte gondolatvilágát. A másik része viszont a második szakaszra összpontosította figyelmét, és mindent az Utolsó Ítélet gondolata köré rendezett. Az ebből kialakuló két vallásideológiai irányzatot pedig az ítélet nélküli apokalipszis, illetve az apokalipszis nélküli ítélet alternatívája jellemezheti.

Ez annyiban alternatíva és nem pusztán ellentét – vagy kétféle lehetőség –, amennyiben mind a két értelmezés a keresztény gondolkodás ugyanazon problémáját igyekszik feloldani. Ez a probléma a Gonosz létevel függ össze, de nem általában. Mert a Gonosz léte egyetlen vallásban, így a kereszténységben sem igazi probléma. Erre minden vallás könnyen ad, ha nem is meggyőző magyarázatot, de mindenképpen hihető választ. A keresztény gondolkodás problémája ezen belül létezik. Abban az elmentmondásban, ami a megváltó keresztáldozat és a Gonosz változatlanul folyamatos továbbélése között feszül. Az apokalipszizmus, amely erre válaszol, így egészében és kizárólag keresztény ideológia.

Az apokalipszizmus ebből kiindulva lett a Gonosz előtti emberi tehetetlenség – majd később a társadalom embertelen működésével szembeni tehetetlenség – sajátos válaszsideológiája.

Az apokalipszizmus azonban a keresztény gondolatrenden és ideológián belül csak az egyik válasz. Voltak mások is, amelyek mind tartalomban, mind pedig érzelmi telítettségben különböztek tőle. Az apokalipszizmusban ugyanis az abszolút Jóna vetett hitnek megfelelő abszolút gyűlölet lakozik. A gyűlölet azonban mindig más emberre vagy emberekre irányuló érzelmek. Csak hogy ha a Jó alanya abszolút és ezért elvont, akkor a Gonoszé is ilyen kell legyen. Ez viszont elfedi a gyűlölet valóságos tárgyát, vagyis a többi ember sokaságát. Minthogy a gyűlölet ellentétben is áll az evangéliumok üzenetével, közvetítésre és a két terminus egyikének elhomályosítására van szükség. Ez valósul meg akkor, amikor a gyűlölet tárgya szétárad a világ elvont totalitásában.

Így az ellentét, ami János apostol JELENÉSEI-nek különböző értelmezései – és a megfelelő hitek, tanítások és ideológiák – között feszül, inkább történeti, mintsem elvi. Ebből viszont az is következik, hogy a Gonosz folyamatos jelenlétére adott különböző válaszok és a világ elutasításának különböző formái végül mind összefüggenek és kapcsolódnak egymáshoz. Az apokalipszizmus változatainak megértése ennek megfelelően az alapvető kérdésre adott fontosabb válaszok ismeretét igényli.

Az apokaliptikus ideológia az érzelmek – főleg a gyűlölet – példátlan kitörése volt. De nem képezte az egyetlen végletes magatartást, sem az egyetlen, végső következtetésekhez eljutó választ. A bogumilok és a katárok válasza nem volt kevésbé következetes, csak éppen homlokegyenest ellenkező konklúziókhöz vezetett. Ők is a végső határig vitték a világgal való szembenállásukat, mégsem engedtek a gyűlöletnek. Viszont el is mélyítették a szembenállást: ontológiai alapot és gyakorlati mélységet adtak a Jó és a Gonosz abszolutizált ellentétének. Abban hittek, hogy a világot nem Isten, hanem a Gonosz teremtette. Ennek következtében semmilyen világon belüli megoldást nem tudtak elfogadni. A világ dolgaiban való minden részvétel a Gonosszal való társulást jelentette volna. Csak a teljes elutasítás lehet bűntől mentes. Így az igaz út a világból való megtisztító visszavonulás kellett legyen. Fokozatos *katharsis* által válhat az ember tisztává, majd pedig megszentelő szertartásos aktussal érheti el a legfelső fokozatot. Ekkor nyílik meg a lehetőség, hogy az utolsó cselekvés, a táplálkozás elutasítása elhozza a szabadító önkéntes halált.

Ez a megoldás szinte mindenben pontos ellentéte az apokaliptikusnak: szigorúan egyéni, hiányzik belőle minden agresszivitás, de még a cselekvés igénye is. Olyannyira, hogy a gyökeres passzivitás a Gonosszal szembeni tehetetlenség konzekvenciáinak tudatosulása.

Ezzel szemben az egyházak által kínált megoldás egyetlen irányban sem megy el a következményekig. Mindent viszonylagossá tesz, de anélkül, hogy a relatív magatartásokat egységbe ötvöznék vagy akár csak egyensúlyba fognák. Ez azonban nem gyengeség, mert éppen ez biztosította mind széles körű elterjedését, mind pedig hatásának tartósságát. Végeredményben ez tette kollektív valóságának intézményesülését lehetővé.

A világ elutasítását azonban csak viszonylagossá téve és körülhatároló módon fogadta be az egyház. Eszerint adott annak a remeteségben egyéni, a szerzetesrendekben közös formát. Az elutasítás általános igazolását pedig az élet örömeinek megtagadásában alakította ki azáltal, hogy azokat bűnöknek bélyegezte, amelyek közül legveszterhesebbnek a test bűneit kiáltotta ki. A latin egyházban ennek tiszta és szimbolikus formája a papok cölibátusa lett. A megtartóztatás papságra szűkített kötelességként való kodifikálása aztán egy kaszt, egy szervezet privilégiumait is nyilvánvalóvá tette. Hogy ezzel is jelezze: az egyszerű halandók és az egyház emberei közötti különbség egyéni formában a papok közvetítő szerepével, társadalmi formában pedig az egyház hatalmával egészül ki.

Ha a gyakorlatot a viszonylagosság, az elveket – és mindent, ami a Gonosz szerepét illeti – inkább a kétértelműség, sőt a zavaró konfúzió jellemzi. Mindennek azonban éppen így van helye az intézményesült hitrendben. Akárcsak az Apokalipszis és az Utolsó Ítélet közötti viszony alakulásában is. Mert az első a másodiknak oly mértékben van alárendelve, hogy az Apokalipszis nemcsak elhalványodik az Utolsó Ítélet mellett, hanem ki is hull a hívek közös hitéletéből. Az Apokalipszis kiszorulása végül az Utolsó Ítélet folyamatos, felaprózott ítéletek sokaságában való feloldását is lehetővé teszi. A halál utáni isteni ítélet pedig az azt megelőző gyónások és feloldozások sorának rendelődhet alá. Mintha a feloldozás akár el is foglalhatná a megváltás helyét.

Az apokalipszis és az ítélet hite azért is változott meg, mert egyrészt lehiggadtak a hitek erejét adó érzelmek, másrészt szimbólumokká alakultak a képzelettartalmak. A

látomásos hitek emotív hajtásai tehát szimbólumokat éltető és ezek szerkezetét rendező erővé váltak. A szimbólumok pedig az ideológia csomópontjaiként adtak formát a kollektív szellemi életnek. Az állandóvá tágult ítélet végül nemcsak viszonylagossá vált, hanem elvesztette ideológiai jellegét. Cserébe viszont morális szerepet kapott, ami által a hívők mindennapi életének szabályozója lett. Ez a változás abban is kiszélesítette hatását, hogy az egyéni viszonyokat társadalmi, azaz közös viszonyokká alakította át.

Az érzelmek változása ennél sokkal mélyebb volt, mert az apokalipszis hitét mozgató gyűlölet helyét az ítélettől való félelem foglalta el. Ez egyéni és többé-kevésbé konkrét félelem volt, hiszen a bűn mindig egyéni. Ugyanakkor kiegészítette az eredeti bűnhöz kapcsolódó általános és diffúz félelem is. Mivel pedig senki sem lehet biztos abban, hogy minden bűnét valóban feloldozás elé vitte, ez végül a szorongás aureoláját szőtte a félelem köré.

A kereszténységben a megoldás viszonylagossága és a kompromisszumok váltak évszázadokra uralkodókká, az apokalipszis eszméje pedig gyakorlatilag kirekesztődött a hitrendszerből. Az apokalipszizmus ezért nem is születhetett a keresztény kultúrán belül újjá. Ugyanezt támasztja alá, hogy újjászületése a messianizmus feléledésével kapcsolódott össze. Ez utóbbi pedig hogyan is lett volna lehetséges egy olyan vallás világán belül, amely arra épült, hogy a Megváltó már eljött? A modern idők hajnalán mind a kettő a zsidó világban – igaz, a keresztény gondolkodás hatásaitól nem függetlenül – támadt új életre.

Ez a folyamat Sabbatai Zwi személyéhez és messianizmusához kapcsolódott. És többet adott a jövőnek, mint amennyit a múlttól kapott. Már nem reménnyel teli várakozás járta át, mint a korábbiakat, a zsidó messianizmust, amely passzivitásra inti az embereket, mert a megszabadító cselekvés csak a Messiás dolga lehet, vagy a keresztényt, amelyben a Messiás is passzív. Krisztus elfogadta és vállalta a passiót, a megváltást hozó keresztre feszítést. Ezzel ellentétben Sabbatai Zwi tanítványai szerint a megváltást tudatos választás alapján szándékolt tettek hozzák el. Ezeket Sabbatainak, a Messiásnak kell tanítványaival együtt végrehajtania. Aktivitáselvük mély teológiai racionalitását a KABALÁ-ból származó elvek és elméletek továbbfejlesztésével alapozták meg. Eszerint azért van szükség cselekvésre, mert az isteni Sekhina ezer darabra hullva szóródott szét a világban. A Messiás kötelessége a szilánkok összegyűjtése. Mert csak a Sekhina egysége biztosíthatja – vagyis állíthatja helyre – a világ isteni rendjét. Ahhoz, hogy a Messiás elhozhassa a megváltást, alá kell tehát merülnön a bűntől megrontott világban, le kell szálljon a mélységek fenekére, hogy összegyűjthesse az isteni jelenlét szikráit. Sabbatai Zwi végig is járta ezt az utat, amennyiben még a hitehagyás abszolút bűnét is elkövette. Persze: amikor hívei így igazolták az ő tetteit, akkor saját alámerülésüket a bűnbe is igazolták ezzel.

Sabbatai Zwi eretnekségének nem volt közvetlen hatása a kereszténység körében, a zsidó hitvilág pedig végül le tudta – ha némi nehézség árán is – győzni. Később, a felvilágosodás korában volt ugyan mindkét kultúrában hatása, de ez sem volt nagy. Annál fontosabb viszont, hogy ez a messianizmus lett a posztkeresztény messianizmusok paradigmája.

A „poszt” jelző ma álkulcs, amely semmit sem nyit. Meglehet, eleve is pusztá *flatus voci* volt. Mégis lehet értelme, de csak meghatározott módon. A posztkeresztény fogalma eszerint olyan, teljesen laikus gondolatrendet jelölhet, amely azonban egy keresztény ideológiákban kialakult eszmerend szerkezetét és értelmi irányultságát folytatja. De ez a folytatás igen sajátos, mert olyan gondolkodásbeli magatartások jellemzik, amelyek teljesen megszabadultak konkrét tartalmaiktól, és úgy rendeződnek új összefüggésekbe, hogy nem is tekinthetők a régiek átformálódásának. Ilyen újjáéledő és egyben átváltó folytatás a mai apokaliszizmus, amely inkább egyfajta modern messianizmus. Ez utóbbi ugyanis nem tételez fel megváltást, viszont a társadalmi viszonyokat akarja radikálisan és végleges megoldás szerint átalakítani. Ennek érdekében minden vallásosságot elvet, sőt vallásellenességet is hirdet. Tehát nem tekinti és nem is tekintheti magát messianizmusnak. Gondolatmenete, az érzelmeket rendező artikulációi, belső szerkezete és emberi tartalma azonban mélységesen rokon a kereszténységbeli formákkal.

Ha a közös tudat alakulását lineáris elvi folyamat vezetné, akkor a modern apokaliszizmus és messianizmus Nietzsche híres megállapításának, miszerint „*Isten halott*”, egyenes konklúziója lenne. A *post hoc, propter hoc* hibás érvelés módján. Mert minden az első világháborúnak a legszörnyűbb rémálmokat és látomásokat meghaladó tapasztalataiból nőtt ki.

Ezt a háborút mindenki a háborúk hagyományos ésszerűsége szerint kezdte volt el. Csakhogy az nem eszerint folytatódott és ért véget, hanem úgy, hogy racionalitása fokozatosan irracionalitásba váltva teljesedett ki. Kezdetben mindenki meg volt győződve, hogy rövid lesz, és férfias kalandok sora után felemelően szép győzelemmel ér majd véget. Aztán fokozatosan kibontakoztak a borzalmak. Méghozzá olyan erővel, hogy senki sem tudott sokkoló hatásuknak ellenállni. Végül minden és mindenki elmerült a pusztítás és pusztulás, a nyomorúságok és szenvedések áradatában. Így nyitotta meg ez a háború a modernitás korát. Megindult a lefelé történő nivelláló haladás, ami egyben az érintett társadalmak egyre fokozódó uniformizálásához vezetett. Az anyagi következményeken felül lehetett emelkedni, de a szellemieken és a lelkieken nem. Mindennapi és jelentéktelen lett az ölés, hősiesség és becsület dolga a gyilkolás. Túl sokáig gyakorolták az emberek a tömeges mézárulás mesterségét ahhoz, hogy kijózanodni tudtak volna. A végső és általános összeomlás pedig nem kevésbé általános és minden emberi érzést megfojtó gyűlöletbe torkollt. És minthogy a háború kezdett totálissá válni, a válasz sem lehetett más, mint totális.

A társadalom minden megállapodott formájával szembeforduló, reményvesztett gyűlölet elvont formát követelt. Ilyen volt a világ gyűlölete. Csak ennek irracionalitása tudott a háború irracionális örületére hasonló, de ellentétesnek látszó agresszivitással válaszolni. Erre épült az a racionalitás, amely igazoló értelmet adhatott a világ szétverésének azzal együtt, hogy egy új és jobb világ felépítését ígerte. Az érzelmeknek ebben az örvénylésében nagyon régi, az apokaliszizs és a megváltás kapcsolatát összekovácsoló logika munkálkodott. Méghozzá úgy, hogy az érzelmi átváltással rokon módon fordította meg a kettő közötti viszony irányát is.

A kapcsolat irányának ilyen módon történő megfordítása különben nem is volt új jelenség. Már az arisztotelészi *causa finalis* is egy hasonló fordulat lehetőségét tartalmazta. Mégis inkább olyan összefüggés volt ez, amelyet a BABILONI TALMUD egyik

passzusa világíthat meg. Az, ahol a Törvények megtörése és az Úr megváltó cselekedete közötti viszonyról van szó. „Ideje, hogy az Úr cselekedjék, megtörték a Te törvényedet. *Raba mondotta: Az írásnak ezt a versét lehet az elejéről a végére menve magyarázni, és lehet a végétől az elejére menve magyarázni. Lehet az elejéről a végére menve magyarázni: Ideje, hogy az Úr cselekedjék, mert megtörték a Te törvényedet. Lehet a végétől az elejére menve magyarázni: megtörték a Te törvényedet, azért, mert ideje, hogy az Úr cselekedjék.*”

Az összefüggés értelmezését tovább is lehet vinni. Úgy, ahogy azt Sabbatai Zwi történetére kínálja. Mert ő, elfogadva, hogy Messiásnak tartásák, azt is gondolhatta, hogy ha megtöri a törvényeket, akkor siettetni a Messiás eljöttét – mintha cselekvésre kényszeríthetné az Urat. Aztán az első világháború öldökléseit és haditetteit is lehet a Törvény általánossá vált megtörésének tekinteni. Amiből következik, hogy eljött a cselekvés ideje.

Akik az első világháborút mint apokalipszist élték meg vagy ekként értelmezték, azt is hihették, hogy a katasztrófa maga után kell vonja a megváltást. Vagyis a forradalmat, amely szükséges, sőt kikerülhetetlen kell legyen, hogy minden szenvedésnek értelme lehessen. Mi több, így értelmet kaphat a háború teljes irracionalitása is. A közös megváltás pedig személyessé válik: a társadalmi messianizmus értelmében. Ahogyan hasonlót kínált a nemzeti megváltás eszméje is, amely az – akár egyéni, akár közös – haditetteket ugyancsak egyfajta messianizmus nevében szentelte meg.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez a folyamat meghaladta volna az érzelmeiktől uralt szakaszt, és világos, tudatos formákhoz jutott volna el. Mert mindez nagy szellemi kuszaságban történt. A formálódó gondolatok bizonytalanok maradtak, és ezért csak ideológiává tudtak kikristályosodni. Viszont éppen ezért tudták a lázadásokat, a forradalmi mozgalmakat homályos, de makacs és hatékony messianizmussal átítatni.

Az így létrejött messianizmus más volt, mint minden korábbi. Már csak azért is, mert emberi világon kívülről jövő megoldást, azaz megváltást nem tételezett fel. Sőt minden efféle lehetőség tagadásából indult ki. Transzcendentális szubjektum híján és semmilyen eljövételre nem bízva magát, passzív sem lehetett. Magának kellett a megváltó szubjektum szerepét vállalnia. Egyszerre alannya és tárgygyá kellett tegye magát abban a reflexivitásban, amelyben az egyén a közös megváltásban támad új életre.

Ennek megfelelően viszont abszolút szubjektummá a kollektív megváltót kellett tegye. Úgy, ahogy az azzal való hitnek megfelelő azonosulás konstituálta a megváltás kollektív szubjektumát. Olyan abszolutizálás szerint, amely az egyénre visszavetítődve, meghozta annak megszentelő feloldozását is.

Így jelenik meg Sabbatai Zwi paradigmája abban is, hogy a megváltás útját megnyitó tette megkövetelte a társadalom mélységeibe való alászállást. Mert csak ezáltal lehet a kollektív megváltóval, vagyis a néppel, a kisemmizettekkel: „*a Föld Elátkozottjaival*” vagy a nemzettel mint néppel azonosulni. Az alászállás erkölcsi is kellett legyen, mert a cél a törvények megszegése volt. Az igényelt önfeláldozás végül minden személyes önállóság és igény feladásával kellett egybeessen: érzésben, érzelemben, gondolatban, sőt személyes kapcsolatban egyaránt. Mindenkit a személyes áldozat kellett besorozjon a megváltás útját megnyitó kollektív áldozatba – cselekvőként vagy elszenvedőként. A párhuzamot tovább is lehet vinni. Mert a nép, a tömegek közé való alászállás azért is szükséges, hogy a lázadás szikráit össze lehessen gyűjteni, hogy irányt

lehesen adni a kisémmizettek vágyainak és rejtett lényegüknek megfelelő formát az önmagában óhatatlanul formátlan kollektív lázongásnak.

Az emberiség megmentése ezek szerint azt követelte, amit Julien Benda „*az írástudók árulása*”-nak nevezett.

A valóság és a látomás közötti ellentét végül egy harmadik alapvető jellegzetességhez vezetett. A képzelet nem ismer határokat, hacsak nem saját képességeit. Szabad az abszolútum felé törő vágyak útja. A valóságos világra irányuló modern messianizmus azonban nem elégedhet meg látomásokkal és próféciákkal, valósággá akarja tenni a megváltás általa elképzelt munkáját. A végsőkig el kell menjen, ha komoly a hite. A katasztrófa határtalan reménytelenségére különben sem válaszolhat más, mint a nem kevésbé határtalan akarat. Az abszolútumnak ez a rejtett vágya a célok és eszközök abszolútizálásában is nyilvánvaló lett. A társadalmi viszonyok súlyos ellenállása, vagyis hogy az emberek nem fogadják el az ígért megváltást, végül újraéleszti a messianisztikus gyűlöletet. Aktivizált és így túlfűtött gyűlölet irányul mindazok ellen, akik nem vetik alá magukat az Úrnak, aki már nem a transzcendencia Istene, hanem a Nemzet vagy az Osztály. Ez utóbbiak képviselői pedig azok az emberek, akik tűzbe és halálba vetnek mindenkit, aki nekik ellenáll, aki nincs az Osztály vagy a Nemzet életének könyvébe beleírva.

4

A messianisztikus birodalmak összeomlása nem a Jó és a Rossz közötti harcban dőlt el. Nem is a dolgok ereje által következett be az utolsó millenárius birodalom vége. Hanem azok hozták el a végét, akik felépítették. Nem volt Armageddon, hanem csak leomlott a Fal. A modern messianizmusok hitelvesztése azonban hiába ásta alá a modern apokalipszizmusok ideológiai alapjait, mert még a Jó és a Rossz, a Jók és a Gonoszok közötti dichotómia biztonságainak eltűnte sem vezette vissza a közgondolkodást a valósághoz. Ahogy a hirtelen kerekedett remények sem változtatták meg a világgal szembeni ellenségesség érzését.

Nem is lett a világ sem kevésbé fenyegető, sem kevésbé átláthatatlan. Így minden a bizonytalanságban állapodott meg. Maradtak viszont a hétköznapok, amelyekben semmi sem tud közös cselekvéssé válni. És ahol még a képzelet sem tud nekilendülni. Így még a világ elutasítása is racionális és intellektuális formákat kell találjon. Anélkül, hogy ezek bármelyike választ tudna adni a modern világ élménye által szült rossz érzésekre. A megélt tapasztalatok és a lehetséges válaszok közé belopakodott a tudat tehetetlensége: a bajok gyökereit még feltárni sem képes senki. A tehetetlenség pedig lehetetlenné teszi, hogy a hatásukat veszített vallási megszemélyesítések helyett új közös közvetítések alakuljanak ki. Olyan cselekvést meg elképzelné sem lehet, amely értelmesen tudna ezzel a helyzettel megbirkózni.

A zavart és a szellemi tehetetlenséget csak fokozza, hogy még a rossz érzések oka sem világos vagy egyértelmű. Nincs elemzés, amely a világ bonyolult viszonyaival meg tudna birkózni. Az általánosító és elvet adó filozófiai elképzelések sem segíthetnek, mert érvényét veszítette mindegyik.

A biztonságoknak ez a nagy szertefoszlása a Fal leomlásával kezdődött. Az egyik „tábor” eltűnte ugyanis semmiben sem igazolta a másikat. Az önigazolások és öndicsőítések áradata pedig pusztá hívásnak bizonyult. Két rossz között mindig lehet a kisebbet választani. De amikor már csak a kisebb létezik, amikor alternatíva sincs, ak-

kor a kisebb rossz általános lesz. És láthatóvá válik az ideológiák nélküli világ királyi meztelensége.

Eddig mindig úgy volt, hogy a katasztrófákat rendeződés követte, mert az emberek összeszedték magukat. Az ideiglenességekből stabilitás lett, miközben a globális ideológiák továbbvitték vagy inkább újraélesztették a reményeket. Most azonban a mindent átfogó és rendező értelmezések helyén már semmi más nem maradt, mint a részleges és töredékes elméletek sokasága. Ezek mind csak részvalóságokat fognak át, és egymással össze nem függő, pusztán önmagukban érvényes megállapításokat kínálnak. Ezért korlátozottak az előrelátások is, ezért tudnak azok is csak elszigetelten hihetők lenni. Ökológiai katasztrófa, demográfiai robbanás, minden anyagi forrás korlátozottsága, a folyamatos és korlátlan haladás lehetetlensége: ezek meg más hasonló megállapítások minden izlést és igényt ki tudnak elégíteni. És egyiket sem lehet félretolni vagy megcáfolni. Viszont egyik sem képes rendező vagy összefogó elméletet nyújtani. Minthogy megoldásokat pedig még elképzelni sem lehet, semmi általános nem marad azon az érzésen kívül, hogy világunk megfoghatatlan katasztrófába rohan.

Modern kultúránk szívébe annyira befészkelődött az értelmezés tehetetlensége, hogy még saját okait sem tudja felismerni. Pedig azokban semmi érthetetlen nincs. Elég arra rájönni, hogy semmi másból nem következhet, mint gondolkodásunk megszokott módjából. Az az elemző logika, amely csak a lineáris érvelésben és a meghatározható oksági viszonyokban bíz, ennek egyik oka. Mert ez a gondolkodás a szintézist is csak elemzésekre alapozva tudja elképzelni, és ezért a globális, közvetlenül átfogó gondolkodást eleve elutasítja. Így mind kevésbé tud azoknak a folyamatoknak a bonyolultságával megbirkózni, amelyekkel folyamatosan szembekerül. Az pedig végképp megzavarja, hogy be kellene látnia: a bonyolultan összetett viszonyokban és folyamatokban mind nagyobb az esetlegesség szerepe, egyre nyomasztóbb az „imponderábilák” együttes súlya.

Gondolkodási módunk addig volt hatékony, amíg a természet és a társadalom cselekedeteink minden következményét nagyobb zavar nélkül tudta az egyensúlyok rendszereibe beleolvasztani. Ez azonban a múlté. A hatások összegeződése ugyanis fokozatosan felborítja a korábbi egyensúlyokat. Ezért ma csak akkor lehet értelmesen cselekedni, ha számolunk az összegeződésekkel, valamint azok következményeivel. Ha a cselekedeteknek katasztrófális és értelemellenes hatásai vannak, akkor ezt annak köszönhetjük, hogy nem értjük ezeket a folyamatokat, és hogy ma éppúgy nem törődünk velük, ahogy a múltban sem gondoltunk rájuk. Mi több, régi jó racionalitásunk ideológiává abszolutizálódott: egyetemesnek, egyetlen helyes módszernek hiszi és hirdeti magát. Gondolkodásunk pedig saját börtönét építette fel.

Ugyanakkor megváltozott cselekvésvilágunk jellege. Mert a társadalmivá szélesedett individualista magatartás olyan erős összegező erő lett, hogy még az érdekek megfogalmazódását is meghatározza. Mellékessé törpült mindaz, aminek nincs közeli vagy közvetlen jelentősége, amit nem lehet valami közvetlennek alárendelni. Ezt a korlátozást erősíti az is, hogy a gyakorlatban minden, ami az emberi élet tartamát meghaladja, az ideológusok és a tudományok birtoka lett. Így ott részben absztrakciók, részben pedig spekulációk uralkodnak. Amikor ez az individualizmus teljessé és mindent átfogóvá szélesedik, és ideológia lesz, akkor nemcsak a jellegét, hanem az értelmét is megváltoztatja. Semmiben sem hasonlít már a mindig létezett, egyszerű és természetes individualizmusra, mert általánosoként minden közöst elutasító, *par excellence* társadalmi önzés lett belőle. Minden cselekvés immár ilyen értelemben szervezi meg magát,

és így alakítja ki értelmét. Elutasít mindent, ami valami általánosabbat, átfogóbbat tételvez fel vagy igényel.

Ilyen helyzetben nem csoda, ha a reménytelenség katasztrófizmussá szélesedik, és ez utóbbiban az apokalipszizmus is kísérteni kezd.

Volt is egy pillanat, amikor a veszély annyira konkrét és nyilvánvaló lett, hogy az apokalipszizmus akár átfogó elképzeléssé vagy éppen rendező erővé válhatott volna. Akkor történt, amikor mindent megsemmisítő atomháború fenyegetett. Csakhogy akkor ez mint az emberiség öngyilkosságának veszélye jelent meg a köztudatban. Márpedig mi sem lehetett volna hamisabb és félrevezetőbb, mint ez az értelmezés. Igaz viszont, hogy éppen ezért vált uralkodóvá. Vagyis azért, mert az állítás elleplezte az igazi veszélyt: azt, hogy politikusok, államférfiak és katonai vezetők maroknyi csoportjai akár az egész emberiséget hajlandók és képesek lettek volna legyilkolni.

Aztán hozzászórtak az emberek ehhez a veszélyhez. Ami azért sem volt nehéz, mert az fokozatosan élet vesztette. Hozzászórtak, mert az uralkodó társadalmi individualizmus domesztikalta a fenyegetéseket. Ugyanakkor még az egyetlen élesen felismert veszély tudata sem szintetizálta a többi, sőt inkább kiszorította a köztudatból. Ami szintén könnyen ment, mert a másfajta veszélyek lehettek általánosabbak, nőhettek is folyamatosan, de semmi látványos sem volt bennük.

Ezt Heidegger ismerte fel.

A GELASSENHEIT című művében ugyanis azt írta: „Mindenesetre egyelőre – és nem tudjuk, meddig még – veszélyes helyzetben van az ember ezen a Földön. Miért? Csak azért, mert óvatlanul kitörhet egy harmadik világháború, amelynek az emberiség teljes megsemmisülése és a Föld elpusztulása lenne a következménye? Nem. A kezdődő atomkorszakban sokkal nagyobb veszély fenyeget – akkor éppen, ha a harmadik világháború veszélye elmúlik... Mennyiben érvényes ez az éppen kimondott mondat? Annyiban érvényes, amennyiben az atomkorszakban kibontakozó technikai forradalom az embereket úgy megbéklyózza, megbabonázza, megvakítja és elbutítja, hogy egy nap már csak a számítógondolkodás gyakorlata marad érvényben.” Egy másik helyen pedig: „Semmilyen csak emberi szervezet sem képes arra, hogy a korszak fölötti uralmat birtokba vegye.” Végül, még előbbre nyúlva a szövegben, azt olvashatjuk, hogy a legnagyobb veszélyt nem a technika uralma önmagában jelenti. „Sokkal hátborzongatóbb marad, hogy az ember nincs erre a világtalálakulásra felkészülve, hogy képtelenek vagyunk megfontoltan gondolkodva tényszerűen megmérkőzni azzal, ami ebben a korban valójában felénk jön.”

Ezek a veszélyek apokaliptikus értelmezésre nem igazán alkalmasak. Viszont erősíthetik a katasztrófaérzéseket akár csak azzal, hogy sem mélységben, sem kiterjedésben nem tagolódó ideológiai alapot adnak nekik. Tagolódás híján aztán sokféleképpen rendeződhetnek ezek az érzések. Vagyis még apokaliptikus értelmezésre is van lehetőség, de az ilyen legfeljebb peremjelenség lehet, vagy egyéni marad. Ekkor válhat a katasztrófizmussal egyik részleges formájává. És így anélkül, hogy konstituáló szerephez jutna, implikációkkal járó kiegészítő értelmet adjon a katasztrófizmusnak.

Sok minden van, ami nem racionalizálódik, nem fogalmazódik meg, nem tud világos formát kapni, mégis mélységesen alakítja azt, ami tudatos bennünk. Így válhat a veszély homályos érzete egy alany nélküli katasztrófa előérzetévé. A mai katasztrófizmusban különben sem a gyűlölet uralkodik (mint a régi apokalipszizmusokban), nem a félelem hajtja (mint az apokalipszis nélküli ítéletek hiteit), hanem a szorongás él benne. Nem is lehet másként, hiszen a fenyegetés forrását semmilyen alanyhoz nem lehet hozzákapcsolni. Mi több, a veszélyt tárgyiasítani sem lehet. A megsejtett, meghatározhatatlan jövőtől való szorongást végül különös kettősség szilárdítja formába

azáltal, hogy az érzés feloldhatatlan, diffúz lágysága tudományos érvelések elutasíthatatlan keménységével olvad össze. A kettő egyike sem gyengíti a másik erejét, mert a tudományok többé-kevésbé hiteles előrelátással alakítják át a megérzéseket. Éppen ez jellemzi a különböző katasztrófák képzeletbeli forgatókönyveit. A különböző jóslatok pedig szinte mind valamilyen meghatározható félelmet indokolnak. De úgy, hogy ezeket nem lehet semmilyen közös elképzelésrendbe fogni vagy átfogó jövőperspektívába egyesíteni. Az érzelmek viszont egybecsomósodnak, és ezért állapodhatnak meg a szorongás meghatározhatatlan formájában.

Ha lehetetlen is a szintézis, azt az átfogó tényt azonban nagyon világosan fel lehet ismerni, hogy a világ rendjének bomlása végeredményben minden emberi tett összegeződésének a következménye. A nem racionális szorongás azonban nem egyszerűen egy nem racionális, minden emberi értelem ellenére megvalósuló fejlődés megérzése. Hanem annak is vetülete, hogy ez az értelemellenes eredmény önmagukban értelmes cselekedetekből áll össze. A világ értelemellenességét tehát értelmes tettek hozzák létre. Mintha a tettek megvalósulásuk során elvesztenék az értelmüket, és egy senkitől sohasem akart, de mégis kikerülhetetlen értelemellenességgé válnának. Végül is ez a mélységes zavarodottság az oka annak is, hogy a katasztrófa érzése nem tud megfelelő közös tudati formákat kialakítani.

Az apokalipszis eszméje erre a kétségbeesésre (amelyet a megértés képtelensége tovább súlyosbít) egy hasonlóképpen nem racionális állítással válaszol. Olyannal, amely az egész fejlődésnek egy azt abszolutizáló és megszentelő negatív értelmet ad. Amely egyben végső értelemmé válik, és az eszmékre, valamint azok konkrét tartalmaira is kiterjed. A kétségbeesés totalizáló kivetítése pedig úgy fogja át a megélt valóságokat is, hogy azok a kétségbeesés bizonyosságává válhatnak.

Ami által az apokalipszis eszméje és a katasztrófa eszerint felfogott perspektívája kikerülhetetlenül kozmikus kiterjedést, a gondolati tehetetlenség pedig emberfeletti értéket kap. És mindez anélkül történik, hogy bármiben a legkisebb utalás történne valamiféle transzcendenciára.

Belülről nézve így lehet az emberi cselekedetek eredménye a sors beteljesítése. Ahol viszont sorsról van szó, ott senki sem lehet vétkes. És minden önfelmentés, minden többszörös öngigazolás lehet, mert a tények megszentelését kiegészíti a hagyományos európai gondolkodás kudarcának apoteózisa. Ugyanis éppen a kudarc lesz e ráció egyetemes érvényességének bizonyítéka. Hiszen olyan tényekre hivatkozva igazolja magát, amelyek kialakulásában éppen neki volt nagy szerepe. Ennek az a visszaja, hogy minden szintetikus megismerést és ebből induló kiütkeresést eleve és elvileg el lehet utasítani. Márpedig csak ilyen útkeresés vezethet a fenyegető folyamatok megértése által a több mint szükséges irányváltás küszöbéhez. Az apokalipszizmus gyakorlati szinten általános csöddé változtatja az önmagában még körülhatárolható kudarcot, miközben elméleti szinten teljes lemondássá szélesíti a hagyományos racionalitás konkrét csődjét.

Ahol a katasztrófa gondolata apokalipszizmussá alakul, ott megjelenik az ember alany voltának implicit tagadása is. Aki apokaliptikusnak látja a készülő katasztrófát, az lemond arról, hogy magát olyan alannak tudja, aki minden emberrel együtt meghatározza a jövő alakulását. A lemondás pedig, amely ezzel (főleg az apokalipszizmusban, de nemcsak abban) együtt jár, olyan öngigazolássá válik, amely gondolatilag egybeesik az emberiség katasztrófára való ítélésével.

A mai apokalipszizmus ugyanakkor jellege szerint belső, de konkrét értelme szerint

súlyos történeti-kulturális implikációkkal is jár. Amelyekhez szintén lehet gondolati előzményt találni: Oswald Spengler a Nyugat alkonyáról szóló elméletében. Ez az összekapcsolás nem tényszerű és nem „filológiai”, de nem is esetleges. De amennyiben az apokalipszizmus Spengler gondolatmenetét folytatja, annyiban aktualizálja is annak értelmét. Spengler ugyanis más – a történelembeli szerepet, vagyis a világ feletti uralmat a jövőben átvállalni tudó – kultúrák perspektíváihoz viszonyítva beszél a Nyugat hanyatlásáról. A Nyugat azonban ma sokkal erősebben és mélyebben uralja a világot, mint bármikor. Kultúrájának összeomlása ezért könnyen általános és teljes katasztrófához vezethet. A múlt században jóvolt hanyatlás óhatatlanul planetáris – ha úgy tetszik, apokaliptikus – katasztrófává szélesedik ki. Ezt az ítéletet azonban meg is lehet fordítani. Ha a fenyegető katasztrófa ennek az uralomnak a következménye – vagyis egy hatalomnak, amely semmiben sem akar engedni, és amelynek van ereje ahhoz, hogy megakadályozzon bárkit a világ feletti hatalom átvételében –, akkor az apokalipszis eszméje ennek az uralomnak az implicit igazolása lesz. De ezt az értékelést is meg lehet fordítani. És akkor az apokalipszis eszméje ennek az uralomnak az abszolutizálás általi igazolását fogja jelenteni. Végül pedig lehetséges még egy fordulat és még egy következtetés: ha lesz általános katasztrófa, akkor az a nyugati kultúrának és e kultúra haladásának lesz az eredménye.

Az apokalipszis mindenesetre *per definitionem* teljes és végső katasztrófát jelent. Márpedig a jövőre vonatkozó általánosító elképzelések a Nyugat által diktált fejlődésre alapozódnak, arra, hogy a Nyugat magához idomítja a világot: és nemcsak azonosul vele, hanem a világot saját magával azonosítja. A vég kikerülhetetlen voltának állítása így a valóságos perspektíváért való felelősség előli menekülést jelenti. Ha az apokalipszis gondolata a felelőtlenység kifejezése, akkor az apokalipszizmus mint (lehetséges) ideológia az európai univerzalizmus fenntartásának (utolsó és reménytelen) kísérletében találja meg értelmét.

Nem elég azonban az implikációkat követni; amennyire lehet, fel kell mérni a jelenség kiterjedését is. Ez azonban nem könnyű, mert az apokalipszizmus (néhány magába záródó szellemű vallási szektától eltekintve) inkább artikulálatlan értelmezések és rendszerezetlen gondolatok összességében jelenik meg. Nem rendeződik világos elképzelések köré, és ezért nem is tudja az érzelmeket és hajtásokat úgy összefogni, hogy azok formát teremtve válhassanak közössé. Ami szellemi együttesbe áll össze, az megmarad egyéninek. Inkább csak az érzések kapcsolódnak egymáshoz, de azok megannyira diffúzak, hogy a katasztrófától való fenyegetettség érzése is meghatározatlan szorongás marad. Az érzelmek, vagyis a szorongások, félelmek és reményvesztettségek racionalizációi is függő helyzetben maradnak. Ezért aztán minden kétértelmű és bizonytalan lesz. Ami szintén személyes keretek között tartja az apokaliptikus gondolkodást. Így abból nemhogy ideológia, de még koherens eszmerendszer sem tud kialakulni. Viszont annál inkább válhat állandó kísértéssé. A kísértés pedig belső hajlandóságot és alkalmasságot tételez fel. Ezért lehet az apokalipszizmus a katasztrófától való szorongás vagy félelem közös érzéseinek járulékos tényezője. Amely főleg akkor marad pusztá kiegészítés, ha benne a transzcendencia valamilyen posztkeresztény formája kísért.

Az ilyen szellemi magatartás érvényességi körét nehéz felmérni. Még az sem foghatja fel a jelenség méreteit, aki különben jól látja vagy legalább határozottan érzi a fenyegető veszélyeket, amelyek közepében az ember él. Ha érzelmeit követi, akkor túlzásokra, ha szociológiai és más társadalomelméleti értékelésekre bízta magát, akkor

meg alulértékelésre lesz hajlamos. Így csak a változatok legyezőjén érdemes gondolkodni. Biztosra pedig csak azt lehet venni, hogy az mindenképpen összetett és széles. Ami bizonytalan, azt sokféleképpen lehet felfogni. Ami két- vagy éppen többértelmű, arra meg ezer formában lehet választ keresni. És az is biztos, hogy a válaszok mindig kétértelműek és bizonytalanok lesznek. Így találhat a magatartások kavargásában helyet magának minden, a nyíltan megfogalmazott apokalipszizmustól kezdve a teljes nemtörődömségig.

Vannak, akik elmerülnek a beletörődésbe, vannak, akik semmit sem vesznek komolyan még abból sem, amit észrevesznek. A legkönnyebb semmit sem változtatni és nem törődni a tettek következményeivel. Különösen, hogy ez van leginkább összhangban a modern idők (egyéni és társadalmi) önzésével. Vannak persze, akik jól látják a modern társadalmak működésének minden baját, csak arra képtelenek, hogy meglátásukat átfogó elképzelésbe vagy formát adó értelmezésbe fogják össze. Többnyire szokás meglegedni a bűnözés növekedésének, az agresszivitás terjedésének, a nyomor vagy a szegénység elmélyülésének tényszerű megállapításával. A beletörődés, eredjen az kényelemből vagy a tét fel nem ismeréséből, bizonytalan és kétértelmű szokott maradni. Miközben minden attól függ, hogy ki mit tűr vagy fogad el és mibe tud beletörődni.

A bizonytalanság és a kétértelműségek világában kétségtelenül nehéz bármit is megkülönböztetni. Ami nem azt jelenti, hogy ez lehetetlen is volna. Nagy a különbség azok között, akik tenni akarnak valamit, mert ösztönösen szembefordulnak a veszélyekkel, és keresik a cselekvés lehetőségeit, meg azok között, akik tudomásul veszik a veszélyeket, de kikerülhetetleneknek vélik őket.

Ha nem tudunk is áthatolni cselekedeteink összegeződésének fátylain, az azért kétségtelen, hogy minden a mi tetteinktől függ. Ha viszont így van, akkor a katasztrófa sincs előre meghatározva. Tehát azt el is lehet kerülni. A katasztrófa tehetetlenséggel megerősített és apokalipszizmussal színezett érzésének azonban haszna is lehet. Mert megóvhat a társadalommegváltó aktivizmusok szárnyaló illúzióitól. Hozzásegíthet ahhoz a rezignációhoz, amelyből a „kertünk művelésének” szándéka és a „mindenek ellenére” való cselekvés akarata csirázik ki. És mind a kettőben helye lehet a belátásnak, hogy mindent meg kell tenni, amire képesek vagyunk, ami hatalmunkban áll. Így cselekedni viszont csak akkor lehet, ha tudjuk, mire van lehetőségünk, és hol húzódnak képességeink határai. Lehet azt is mondani, hogy ismernünk kell „kertünk” kiterjedését vagy legalább annak határait, azaz tudnunk kell, mi tartozik abba közvetve is bele. Ha tudjuk, hogy az összességgel szemben tehetetlenek vagyunk, akkor megengedhetjük magunknak, hogy elfogadjuk a lehetségest, és meglegedjünk azzal, amit kínál: feltéve persze, ha meg is teszünk mindent, amit az megenged. Vagy legalább annyit, amennyivel kiegyensúlyozhatjuk azt, hogy már létünket fenntartó cselekvéseinkkel is részt veszünk az összesség katasztrófális haladásában.

Mert nem arról van szó, hogy megállítsuk a világ menetét, hanem arról, hogy valóságosan, azaz lehetőségeink és képességeink mértékében hatékonyan szembehelezkedjünk vele.

Hiszen bármennyire is élnénk kétértelműségben, bizonytalanságban, a világból nem tudunk kimenekülni, és még kikergetni sem tudjuk a világot sem a fejünkbe, sem pedig a „kertünkbe”.

Ez persze minimálisnak tűnhet, de éppen ezért mindenki számára lehetőség. Még hozzá olyan, amelynek természetes helye van még az általános zavarodottságban is,

és érvénye van minden messianizmussal és apokalipszizmussal szemben. Amit eszerint teszünk, az persze sose végletes (még kevésbé végleges), hanem a szó minden értelmében viszonylagos lesz. Márpedig ez az, ami biztosítja, hogy ami minimális, éppen azért lehessen hatékony világunk fenyegető menetével szemben, mert minimális. Még úgy is, hogy a közös cselekvés számára is teret nyit. Feltéve persze, hogy a közös cselekvés megmarad viszonylagosnak. Mert ebben az esetben éppen a viszonylagosság képzi a hatékonyság *sine qua non* feltételét.

Vörös István

ANNAK, AKI NÉZ

Öngyilkosságra készülődöm, de
még várom azt a szót, amit majd
egy óra üt el, vagy egy kvarc-
óra hirtelen hamis dallama fog

kibeszélni, várom az egyetértést,
ami belülről érkezik, hetekig
ülök lakásomban, félóránként
fogat mosok, nézem a tévét,

vagy kikapcsolom és hallgatózok.
Aki a sivatagban él és a
nyugalmat gyakorolja, három

harctól szabadul meg: a hallástól,
a beszédétől és a látástól. Száraz
a szám, mint annak, aki néz.

A KÚTNÁL

„Ne felejtse el Huzsajan
vizének édes ízét.” Aznap
éjjel ötvenhárom skorpiót
öltünk meg. És reggel